

Ірина Нестайко, к. пед. н.

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Україна*

ПІДГОТОВКА МОЛОДИ ДО ЖИТТЯ В СІМ'Ї – ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД)

Iryna Nestaiko, PhD in Pedagogics

V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ukraine

YOUTH TRAINING FOR LIFE IN A FAMILY – IMPORTANT ASPECT OF SOCIALIZATION OF PERSONALITY (POLISH EXPERIENCE)

The article focuses on the Polish experience and problems of youth preparation for family life. It raises the question of the need to strengthen the role of school in conducting sex education and training young people for family life in Polish schools. The author analyzes the changes that occur in the consciousness and sexual activity of young people, the state of family education and the development of pedagogical theory on materials of the present; reveals the role of school in the process of such activity. The paper presents views of Polish scientists on the role of family in the life of a person. The educational program of the school subject "Upbringing for life in the family" and the main Polish ways to create a strong family and provide moral foundations in society were presented, the experience of Polish teachers-practitioners in improving the efficiency of education and organization of educational process were considered.

The paper also presents thematic blocks of questions for discussion with pupils of different types of schools in Poland, the purpose of the course "Youth Preparation for a Family Life" in the Polish School is defined.

Keywords: youth, family life, education, sociology of education, family education, sexual upbringing.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства докорінно змінилися вимоги до рівня вихованості, озброєності знаннями, формування характеру молодого людини, котра вступає в доросле життя. Мета сучасної школи – підготовка дітей до життя. Кожен учень має отримати під час навчання знання, що знадобляться йому в житті.

Освіта ХХІ століття – це освіта для конкретної людини і людства взагалі. Це створення сприятливих умов для врахування індивідуальних можливостей, інтересів і потреб підростаючого покоління, формування орієнтації на здоровий спосіб життя.

Розвиток особистості школяра, який відбувається протягом його перебування в школі, зазнає впливу багатьох як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Здобуваючи знання з різних галузей науки, дитина іноді „відстає” у своєму моральному розвитку. Здебільшого цьому сприяє традиційність у ставленні до навчально-виховного процесу, коли перевага віддається якості здобутих на уроках знань, умінь і навичок. Виховна спрямованість навчання відсувається на другий план. І коли учень досягає критичного підліткового віку, він має чималий запас знань, але недорозвинені особистісні якості. У нього несформована свідомість, мало сформовані навички спілкування тощо. Саме в такому стані він стикається з проблемами, яких не може розв'язати сам.

У такому контексті йде мова про соціологію виховання, котра займається середовищем виховання, а саме: групою, індивідом, процесом виховання, а також результатами процесу і зв'язками виховання із суспільною структурою. Різниця між педагогікою і соціологією виховання полягає в тому, що соціологія виховання займається в основному теорією, а педагогіка практичною діяльністю. Як вважає Знанієцькі, соціологія виховання – це суспільна діяльність, яка готує індивіда до безпосередньої участі у певній суспільній групі. Середовище має значний вплив на виховання. З об'єктивної точки зору суспільне середовище це сукупність суспільних та культурних умов¹

¹ Znaniecki, F. (1973). *Socjologia wychowania*. Warszawa.

Звичайно, вирішення проблеми здоров'я дітей та підлітків потребує пильної уваги всіх зацікавлених у цьому: соціологів, педагогів, медиків, батьків, представників громадськості. Але особливе місце та відповідальність відводиться освітній системі, яка повинна і має всі можливості для того, щоб зберегти майбутнє держави – дітей.

Модернізація і шкільні реформи, орієнтовані на XXI століття, в усіх країнах світу ставлять перед дослідниками в галузі морального виховання злободенні проблеми, актуалізують дослідження взаємовпливу педагогічних процесів у загальносвітовому вимірі. Сьогодні актуальність педагогічних досліджень, пов'язаних із дотриманням норм моралі в сім'ї і поза нею, зростає і в Україні, і за кордоном.

Соціокультурні і соціологічні зміни в умовах сучасного суспільного життя вимагають пошуку нових підходів і нових адекватних часу практичних методик морально-сексуальної освіти молодих людей, яка полягає насамперед у їх підготовці до виконання ролей, пов'язаних зі статтю; у формуванні в дітей здатності досягти оптимально узгодженої взаємодії з особами протилежної статі у різних життєвих ситуаціях; у прищепленні вихованцям школи уміння адекватно репрезентувати себе як представника певної статі і самореалізуватися у ролі рівноправного члена сімейної спільноти незалежно від статевої приналежності.

В таких умовах вивчення закордонного шкільного педагогічного досвіду повинно служити формуванню відкритого педагогічного мислення, коли буде засвоюватись все доцільне, що накопичене в галузі морального, просімейного виховання за кордоном. Звернення до педагогічних реформ Польщі сприяє подоланню існуючого розриву між вітчизняною системою освіти і світовими тенденціями в проведенні необхідних освітніх реформ і запозиченні найбільш цінних ідей досвіду в перетворенні української школи. Пріоритетним стає напрямок пошуку позитивних елементів, можливості розумного впровадження їх у діяльність української школи.

Серйозні негативні зміни призводять до того, що все частіше у Польщі йде мова про кризу, яка стосується сім'ї. Йдеться не лише про кількість одружень і розлучень, народження позашлюбних дітей, але й про зменшення значення дітей для батьків, автономізацію індивідів, а також індивідуалізацію форм суспільної активності членів сім'ї. Це впливає, беззаперечно, на зменшення єдності й інтеграції багатьох польських родин. Зменшується вплив батьків на дітей, змінюються також стилі виховання в сім'ї, які підтримують вільні тенденції індивіда. Нерідко батьки звільняють себе від обов'язку виховання і розуміння дітей. Справжній психічний контакт між членами сім'ї нерідко компенсується надмірним задоволенням матеріальних потреб. Батьки все меншою мірою є джерелом зразків поведінки, норм і системи цінностей. Одночасно більший вплив на молодь мають ЗМІ, які нерідко генерують помилкові нормативні переконання, викликають диференціацію моральних норм, а також витіснення традиційних вартостей.

Отже, як бачимо, у польському суспільстві виникла потреба додаткової допомоги батькам у їх виховній ролі щодо формування прородинних і просімейних основ і здорового способу життя.

Аналіз стану просімейного виховання і розвитку педагогічної теорії на матеріалах сучасності дозволяє проаналізувати ті шляхи, якими сьогодні йде Польща до створення міцної сім'ї і забезпечення дотримання моральних засад у суспільстві.

За два останні десятиліття в педагогіці багатьох західних країн, зокрема Польщі, відзначається посиленна увага до проблем формування моральних стосунків у сім'ї – своєрідному мікросвіті, в якому сплітаються складні педагогічно-виховні, економічні, психологічні, фізіологічні та інші соціальні проблеми. Адже відомо, що сімейне життя впливає на стан національної культури, економіки, політичні події, не кажучи вже про його вплив на підростаюче покоління.

Великі перетворення в галузі підготовки молоді до сім'ї мають місце в школах Польщі, де в даний час відбувається переорієнтація змісту освіти. В ході реалізації виховних завдань особливо звертається увага на необхідність інтеграції сімейного виховання з вихованням, організованим суспільством. Сучасна польська педагогіка все частіше звертається до гуманістичних ідей виховання¹. Дитина(учень) вже не є предметом чи об'єктом навчально-виховного впливу, а стає суб'єктом. Змінилась також концепція ролі сім'ї у вихованні і підготовці молоді до самостійного існування в дорослому житті. Те, яким воно буде, залежить головним чином від неї самої і від сім'ї. Тому важливим видається розгляд образу сім'ї, який складається в молодих людей у час вступу в доросле життя. Той розгляд повинен служити не тільки для знань, але передусім

¹ Czapów, Cz. (1986). *Spojrzenia na współczesną rodzinę w Polsce w kontekście wskazań soborowych*. Warszawa.

можливого втручання таких впливів, щоб дитина мала правильний образ своєї майбутньої сім'ї, яку сама створить. Таким способом, на думку вчених, можна створювати умови для майбутнього функціонування здорових, вільних від небезпек загроз і патологій сімей¹.

В деяких сучасних дослідженнях польських вчених зроблено порівняльний аналіз уявлень, які мають діти про сім'ю, в якій живуть, і тих, що пов'язують з сім'єю, яку хочуть створити в майбутньому. Метою основних досліджень було виявлення, наскільки цих два види уявлень, що пов'язуються з оцінкою сім'ї, подібні і спільні, чи сім'ї, в яких діти живуть, виконують їх потреби і прагнення, чи діти хотіли б зразки, взяті з дому, перенести в своє доросле життя².

Розглянемо погляди деяких польських вчених на роль сім'ї в житті людини. З.Заборовські вказує, що „Родина – це натуральна група, що опирається на кровних зв'язках, подружжі або усиновленні. Це група, яка має характер спільноти”³. Д.Вал стверджує, що „першим і тому з багатьох поглядів найбільш формуючим розвиток дитини середовищем є сім'я, яка може багато досягти в галузі виховання дитини або багато занепасти”⁴. Й.Брадшав подає наступні риси сім'ї:

- вона є одиницею, яка забезпечує розвиток і дозрівання кожної людини, включаючи також батьків;

- вона є ґрунтом, який дає можливість задовольнити емоційні потреби своїх членів. Ці потреби охоплюють рівновагу між автономією і залежністю, а також наукою суспільної і сексуальної поведінки;

- вона є місцем, де розвивається почуття власного „Я”;

- є одиницею соціалізації і має вирішальне значення для збереження суспільства⁵.

Можна додати ще багато визначень сім'ї. Об'єднує їх часто підкреслення ролі сім'ї у вихованні молодшої людини. Не можна, на жаль, не зауважити, що в даний час ми переживаємо кризу сім'ї. Дискусія про сім'ю і її роль посилюється особливо (і постійно повертається) в час, коли ЗМІ постійно інформують нас про нові приклади, засвідчуючи серйозне послаблення сімейних зв'язків, а також патології, яким підлягає частина сімей. З цього погляду народжуються знову різноманітні концепції, головною метою яких є, щоб сім'я і далі могла належно виконувати свої функції. Дискусія точиться не тільки в колах психологів, педагогів і соціологів, але й також час від часу – серед політиків.

Вивчення закордонного педагогічного досвіду повинно служити формуванню відкритого педагогічного мислення, засвоєнню всього доцільного, що накопичене в галузі морального, просімейного виховання в інших країнах. Зокрема, звернення до педагогічних реформ Польщі може сприяти подоланню наявного розриву між вітчизняною системою освіти і світовими тенденціями в реформуванні освіти і запозиченні найбільш цінних ідей для вдосконалення української школи.

Порівняльний аналіз становища сучасної української та польської сімей дав змогу виділити спільні для обох країн функціональні індикатори, що актуалізують проблему підготовки молоді до життя в сім'ї: збільшення кількості неповних сімей, трансформація моделей сексуальної поведінки молоді, ранні дошлюбні статеві стосунки, низький рівень народжуваності, знецінення колишніх ідеалів та цінностей, комерціалізація дозвілля.

Аналіз стану просімейного виховання і розвитку педагогічної теорії на матеріалах сучасності дозволяє виявити ті шляхи, якими сьогодні йде Польща до створення міцної сім'ї і забезпечення дотримання моральних засад у суспільстві. Перспективні ідеї досвіду Польщі можна застосовувати для втілення в життя актуальних завдань вітчизняної теорії і практики виховання підростаючого покоління.

Важливим науковим джерелом стали для нас монографії і статті польських педагогів, присвячені проблемам сексуального виховання як однієї із невід'ємних частин підготовки молоді до сімейного життя: Juzefa Augustyna, Marii Braun-Gałkowskiej, Wojciecha Brejnaka, Mareka Dziewieckiego, Włodzimierza Fijałkowskiego, Aleksandry Ewy Gały, Zbigniewa Izdebskiego, Grażyny Węglarczyk, M.Kozakiewicz, J. Sosnowskiego. У працях цих авторів розглядаються питання про сенс і мету сексуального виховання в сім'ї і школі. Зокрема, особливої уваги заслуговують праці Grażyny Węglarczyk, в яких вона розкриває головну мету сексуального виховання як підготовки молодих

¹ Jurczak, W. (2003). *Małżeństwo i rodzina: geneza, sens i powołanie*. Lwów.

² Kawula, S. (2004). Wyzwania pedagogiki społecznej w początku XXI wieku. „Rocznik Pedagogiczny”. 27, 88.

³ Zaborowski, Z. (1980). *Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*. Warszawa.

⁴ Wall, D. (1986). *Twórcze wychowanie w okresie dzieciństwa*. Warszawa.

⁵ Bradshaw, J. (1994). *Zrozumieć rodzinę*. Warszawa.

людей до подружнього і сімейного життя або до життя в стані безсімейному. Вона передбачає реалізацію багатьох завдань з метою досягнення цієї мети, зокрема: формування позитивного погляду на людську сексуальність, допомогу у сприйнятті власної статі, виховання вміння протиставляти себе глобальній еротизації, охороняти власну інтимність і захист перед сексуальним використанням, зв'язок еротизму, емоційності з духовністю, виховання відповідального батьківства¹²³⁴⁵⁶.

Проблемі аналізу формування поглядів на сім'ю присвячена робота Doroty Terakowskiej і Jaseka Bomby „Być rodziną” („Бути сім'єю”)⁷. Специфіка польської системи підготовки учнівської молоді до життя в сім'ї висвітлена в працях Grażyny Kowalczyk, Marty Komorowskiej-Pudło, Wandy Elżbiety Papis, Teresy Król, Krystyny Maśnik, Grażyny Węglarczyk, Krystyny Ostrowskiej, Marii Ryś.

Всі ці дослідження показують різноманітні педагогічні умови формування моральних основ сім'ї у Польщі, стосунки між підлітками різної статі, методи керування цим процесом.

Особливий інтерес у галузі морально-статевого виховання, підготовки молоді до сімейного життя становлять праці Іоанна Павла II: „List do rodzin”⁸, „Mężczyzną i Niewiastą stworzył ich”⁹, „Familiaris Consortio”¹⁰.

Серед сучасних авторів, що присвятили свої праці проблемам підготовки молоді до життя в сім'ї, проблемам сексуального виховання необхідно назвати Marię Ryś, яка у працях „Przygotowanie do pełnienia ról małżeńskich i rodzinnych” („Підготовка до виконання подружніх і сімейних ролей”), „Dorastać do życia w małżeństwie” („Доростати до життя у шлюбі”), „Psychologia małżeństwa” („Психологія подружжя”) відводить неабияку роль співпраці сім'ї і школи в підготовці молоді до сімейного життя¹¹.

Великий інтерес представляють багаточисленні статті різних авторів, присвячені як підготовці молоді до життя в сім'ї, так і багатьом соціальним явищам польського суспільства, пов'язаним з питанням виховання молоді. В книзі за ред. Krystyny Ostrowskiej і Marii Ryś „Przygotowanie do życia w rodzinie”¹² („Підготовка до життя в сім'ї”) автори статей звертають увагу на головні функції сім'ї, підготовку до виконання подружніх і сімейних ролей, інтегрування статі, аспекти, методи, критерії оцінки пренатального розвитку дитини, розвиток статі людини, роль контрацептивів в програмі, контроль за народженням, хвороби, що переносяться статевим шляхом. Праці названих авторів є доброю передумовою і джерелом для вивчення досліджуваної проблеми. Однак вони не дозволяють твердити, що це дослідження в рамках реформи шкільної освіти в Польщі в світлі програми 90-х років, сучасної моделі особистості і демократичного суспільства можна вважати вичерпаним.

Важливим джерелом дослідження стала польська педагогічна і суспільно-політична періодика. Ми ретельно вивчили матеріали преси і, в першу чергу, журнали „Nowy przegląd wszechpolski”, „Służba życiu”, „Wychowawca”, „Problemy opiekuńczo-wychowawcze”, „Rodzice w szkole”, „Wychowanie na co dzień”, „Niebieska linia”, „Charaktery”, „Inspiracje”, „Po lekcjach”, у яких розглядаються питання, присвячені психології, соціології, проблемам навчання і виховання підлітків і молоді, дослідженню потреб і проблем дітей і молоді, наявних небезпек і загроз здоров'ю молоді (наркотики, алкоголь, тютюнопаління, СНІД), а також проблемам методики навчання і виховання підростаючого покоління. Наводяться й результати досліджень, описи діагностично-інтервенційних процедур, а також описи конкретної діяльності.

¹ Augustyn, J. (2000). *Dojrzewanie do życia w miłości. Materiały pomocnicze do wychowania prorodzinnego*. Kraków.

² Braun-Gałkowska, M. (1995). Wpływ telewizyjnych obrazów na psychikę dzieci. *Artykuł przygotowany na zlecenie Biura Studiów i Analiz Kancelarii Senatu RP w związku z seminarium „Wolny Rynek Mediów a Wychowanie”*. Warszawa „Remedium” 8/30, 20-27.

³ Brejnak, W. (1993). *Kocham i wychowuje*. Warszawa.

⁴ Węglarczyk, G. (1999). *Scenariusze zajęć z „Wychowania do życia w rodzinie”*. Kraków.

⁵ Kozakiewicz, M. (1984). Wprowadzenie wychowania seksualnego do szkół w krajach europejskich. „*Problemy Rodziny*” 6, 6-9.

⁶ Gała, A.E. (1992). *Uwarunkowania wychowawcze dojrzałej moralności*. Lublin-Wrocław.

⁷ Terakowska, D, Bomba, J. (2004). *Być rodziną*. Krakow.

⁸ Jan Paweł, II. (1994). *List do Rodzin*. Radom.

⁹ Jan Paweł, II. (1986). *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich*. Odkupienie ciała a sakramentalność małżeństwa. „Citta del Vaticano”.

¹⁰ Jan Paweł, II. (1987). *Familiaris Consortio*. Częstochowa, 11, 11.

¹¹ Ryś, M. (1999). *Psychologia małżeństwa*. Warszawa.

¹² Ostrowska, K., Ryś, M. (1997). *Przygotowanie do życia w rodzinie, cz. 1*. Warszawa.

Jan Kłys у книжці „Ich dwoje”¹ („Їх двоє”) пояснює, що виховання до життя в сім’ї має навчити розуміння ролі в житті, пов’язаної із статтю.

Виховання до життя в сім’ї в польських школах проходило різні шляхи розвитку. Спочатку це були факультативні заняття, які мали назву „Пристосування до життя в соціалістичній сім’ї”. Пізніше слово „соціалістичній” відкинено і від 10 липня 1981 року рішенням Міністра освіти і виховання впроваджено їх як предмет обов’язковий, для 5 – 8 класів у школах підставових (II ступеня, базова), а також на всіх рівнях понадпідставових (III ступеня, понадбазова) шкіл. Вихователь чи призначений вчитель зобов’язаний був присвятити цьому предмету кожен другу виховну годину (19 годин в рік)².

У 1973/74 році до навчального плану останніх двох класів було введено предмет „Підготовка до життя в сім’ї” як факультативний курс. Програма передостаннього класу включала в себе такі 4 розділи: „Основні проблеми спільного життя людини в сім’ї і суспільстві”, „Соціально-психологічні проблеми юнацького віку”, „Еротичні проблеми юнацького віку”, „Значення сім’ї для юнацького віку”. Програма випускного класу містила 5 розділів: „Сім’я в сучасному суспільстві”, „Подружнє життя”, „Організація життя в сім’ї”, „Проблема виховання в сім’ї”, „Правовий захист сім’ї”³.

Заняття з цього предмета проводились у формі добровільної співбесіди, обміну думками, порад молоді більш досвідченими в цьому питанні наставниками. Згодом ці заняття почали проводити на виховних годинах. З 1984 року цей навчальний предмет став обов’язковим, і його включено до навчального плану, однак з орієнтацією на виховні години, з усвідомленням того, що він є типовим шкільним предметом, як біологія чи історія. На його реалізацію виділено 19 годин на рік у кожному класі навчання. Детальну програму „Підготовка молоді до життя в сім’ї” вчителі отримали 4 червня 1984 року.

Нова навчальна програма 1986 року складається з двох частин: перша – для I – II класів старшої школи, друга – для III – IV класів. Кожна частина включає по три розділи.

У розділі I – „Розвиток особистості людини” – розглядаються питання: фази розвитку особистості, потреби людини, їх задоволення і значення, самопізнання, самооцінка і оцінка інших, особистість і суспільна група, стосунки між людьми.

У розділі II – „Еротичне життя людини” – розглядаються такі теми: психосексуальний розвиток людини; сексуальна поведінка до ініціації, її значення для психосексуального розвитку; можливі форми ослаблення сексуальної напруги; сексуальні ініціації, цнотливість та її значення в різних культурах; фізіологія вагітності і пологів, свідомо регуляція народжуваності, наслідки переривання вагітності.

У розділі III – „Сім’я в житті людини” – вивчаються теми: роль сім’ї в житті людини; співжиття в сім’ї, стосунки між батьками і підростаючими дітьми; права і обов’язки у власному домі.

У програмах III – IV класів реалізуються ті ж розділи і подібні теми, але більш розширено і з урахуванням віку учнів. Значно більша увага звертається на шлюбно-сімейні проблеми.

Аналіз програми курсу „Підготовка молоді до життя в сім’ї” показує, що вона має на меті:

- ✓ усвідомлення молоддю суттєвих процесів, що відбуваються в період дозрівання, і формування переконання про можливість управління власним розвитком;
- ✓ розуміння учнями зв’язків між фізіологічним і морально-психологічним та соціальним дозріванням;
- ✓ формування почуття відповідальності в особистому житті, розуміння важливості перших сексуальних контактів;
- ✓ усвідомлення ролі сім’ї в задоволенні потреб її членів;
- ✓ формування почуття відповідальності за дім та сім’ю;
- ✓ навчання користуватися відповідною літературою та іншими формами допомоги;
- ✓ підготовка до психосексуального партнерства.

Таким чином, польська модель формування майбутнього сім’янина намагалася дати молодій людині сексологічні знання з одночасним формуванням її особистості, нормальної поведінки і

¹ Kłys, J. (1991). *Ich dwoje. Księgarnia Świętego Wojciecha*. Poznań, 41.

² *Ministerstwo Edukacji Narodowej o wychowaniu w szkole* (Marzec 2001) nr 13. Warszawa. „Biblioteczka reformy”.

³ *Ministerstwo Edukacji Narodowej o wychowaniu do życia w rodzinie* (2001, nr 31). Warszawa. „Biblioteczka reformy”.

правильного ставлення до партнера. Сексуальне виховання молоді є складовою частиною підготовки молоді до життя в сім'ї. Психолого-педагогічна література польських авторів свідчить, що сексологічна проблематика більше цікавить учнів середніх класів, а психологічна проблематика, виконання подружніх ролей – учнів старших класів. Соціально-правові проблеми, питання, пов'язані із сімейним господарством, залишаються, зазвичай, нецікавими для перших і других.

Авторами програм і підручників, призначених для учнів, було відкинено питання ставлення сім'ї до любові і питань сексу. Проте згодом питання запобігання вагітності неповнолітніх дівчат стало актуальним, оскільки вчені причиною появи малолітніх матерів вважали те, що молодь не має достатніх знань. І школа як місце всебічного навчання повинна протидіяти цій необізнаності.

У січні 1993 року Сейм Речі Посполитої Польщі ухвалив закон „Про планування сім'ї, охорону людського плоду і умови допущення переривання вагітності”. Стаття 4 пункт 2 поданого закону ставила вимогу перед Міністерством народної освіти створення детальної програми цього аспекту навчання¹.

Виявлення і творче використання ідей польського досвіду сприятиме теоретико-методологічному обґрунтуванню положень національної концепції підготовки учнівської молоді до сімейного життя та впровадження її в практику роботи навчальних закладів.

Отож, нами визначено специфіку польського досвіду підготовки учнівської молоді до сімейного життя, виокремлено його прогресивні ідеї, а саме: підготовка молоді до виконання важливих суспільних ролей – батьківських, подружніх, професійних, громадянських; присвоєння певної квоти біологічних, медичних, сексуальних, психологічних, філософських, теологічних знань про людину як особистість; установка на зміцнення процесу ідентифікації з власною статтю; забезпечення права вибору програми навчання учителями та учнями; надання прав батькам приймати рішення про участь дитини у заняттях; гуманістично-демократичний стиль взаємодії учителя і учня; особистісно орієнтований підхід до школярів.

Етапами еволюції та основними напрямками розвитку сучасної польської системи підготовки молоді до життя в сім'ї є: зміцнення моральних і духовних цінностей молоді; формування навичок культури здоров'я; комплексний підхід до виховання; урахування вікових особливостей учнівської молоді; формування почуття відповідальності за власні дії.

References:

1. Augustyn, J. (2000). *Dojzhevanje do zhycja v milos'ci. Materialy pomocniche do vyhovanja prorodzinnogo* [Maturation to live in love. Materials auxiliary to the family]. Krakov. [in Polish].
2. Bradshav. (1994). *Zrozumjec' rodzine* [Understand the family]. Warsaw. [in Polish].
3. Braun-Galkovska, M. (1995). *Vplyv televizyjnyh obrazov na psyhike dzjechi*. [The impact of television images on the psyche of children]. Warsaw: Remedium”, 8/30, 20-27. [in Polish].
4. Brejnak, V. (1993). *Koham i vyhovuje* [I love and educate]. Warsaw. [in Polish].
5. Chapov, Ch. (1986). *Spojzhenja na vspulchesnov rodzine v Polsce v konteks'chie vskazan' soborovyh* [Looks at contemporary family in Poland in the context of the council]. Warsaw. [in Polish].
6. Gala, A.E. (1992). *Uvarunkovanja vyhovavche dozhalej moralnos'chi* [Aging conditions of mature morality]. Lublin-Vroclav. [in Polish].
7. Jan Pavel, II. (1994). *List do Rodzin* [Letter to families]. Radom. [in Polish].
8. Jan Pavel, II (1986). *Meuzhchyznov i njevjastov stvozhyl ih. Odkupjenje chiava a sakramentalnos'ch' malzhen'stva* [The man and the woman created them. Redemption of the body and the sacramentality of marriage]. Citta del Vatikano. [in Polish].
9. Jan Pavel, II. (1987). *Familiaris Consortio* [Familiaris Consortio]. *Chenstohova*, 11, 11 [in Polish].
10. Jurchak, V. (2003). *Malzhen'stvo i rodzina: geneza, sens i povolanje* [Marriage and family: genesis, sense and vocation]. Lviv. [in Polish].
11. Kavula, S. (2004). *Vyzvanja pedagogiki spolechnej v pochontku XXI vjeku* [Challenges of social pedagogy in the beginning of the 21st century]. *Rochnik Pedagogiczny*, T.27. [in Polish].
12. Kozakjevich, M. (1984). *Vprovadzenje vyhovanja seksualnego do shkul v krajah evropejskih* [Introduction of sexual education in schools in European countries]. *Problemy rodziny*, 6, 6-9. [in Polish].
13. Klys, J. (1991). *Ih dvoje* [Their two]. *Ksjen'garnja S'vjentego Vojcjeha*. [Book of St. Adalbert, Poznan]. [in Polish].
14. *Ministerstvo Edukacji Narodovej o vyhovanju v shkole* (mazhec 2001). [Ministry of National Education about schooling]. Warsaw, 13. [in Polish].
15. *Ministerstvo Edukacji Narodovej o vyhovanju do zhycja v rodzinje* (2001). [Ministry of National Education on education for family life]. *Bibliotechka reformy*, 31. Warsaw. [in Polish].

¹ DzU nr 17, poz. 78.

16. Ostrovska, K., Rys', M. (1997). *Pshygotovanie do zhycja v rodzinje* [Preparing to live in the family]. Warsaw, 1 [in Polish].
17. Rys', M. (1999). *Psychologija malzhen'stva* [Psychology of marriage]. Warsaw. [in Polish].
18. Terakovska, D., Bomba, J. (2004). *Byc' rodzinov* [To be a family]. Krakov. [in Polish].
19. Vall, D. (1986). *Twurche vyhovanje v okresje dziecin'stva* [Creative education in childhood]. Varshava [in Polish].
20. Venglarchyk, G. (1999). *Scenarjushе zajenc' z „Vyhovanja do zhycja v rodzinje”* [Scenarios of classes from "Raising to Family Life"]. Krakov [in Polish].
21. Zaborovski, Z. (1980). *Rodzina jako grupa spolectno-vyhovavcha* [Family as a social and educational group]. Warsaw. [in Polish].